

O'QUVCHI-YOSHLAR TARBIYASIDA PSIXOLOGIK TAYYORGARLIKNING AHAMIYATI

O'rinova Gulsevar Lochinbek qizi

O'zbekiston Respublikasi Mudofaa vazirligi

Markaziy harbiy okrug "Ilmiy tadqiqot"

ilmiy-amaliy va uslubiy markazi huzuridagi

"Yosh olimlar" klubi yetakchisi

Annotatsiya. Ushbu maqola o'quvchi-yoshlar faoliyatida psixologik tayyorgarlikning ahamiyatiga bag'ishlangan bo'lib, yuqori sinf o'quvchilarining kasbiy, hayotiy, ilmiy, psixologik tayyorgarligini o'rganishni nazarda tutadi. Shuningdek, maqola mazmunida asosli manbalar orqali o'quvchilarning individual xususiyatlari, ularning psixologik qiyofasi va funktsiyalari ilmiy asoslar orqali yoritilgan.

Kalit so'zlar: maktab, o'qituvchi, psixolog, o'quvchi, sinf, intizom, psixologik qiyofa, fidoiylilik.

**"Tarbiya biz uchun yo hayot, yo mamot, yo najot, yo halokat,
yo saodat, yo falokat masalasidir"**

Abdulla Avloniy

Yoshlarni tarbiyalash va ularga zamonaviy bilimlar berishning sifatini oshirish hamda jamiyatimiz uchun barkamol shaxsni shakllantirish ta'lim tizimining eng asosiy maqsadlardan hisoblanadi. Yosh avlodning jumladan, maktab o'quvchilarining psixologik tayyorgarligi juda muhim masalalardan biri bo'lib, bugungi kundagi dunyoning ijtimoiy, iqtisodiy va texnologik o'zgarishlari bilan bog'liq ravishda turli xil stress va nobarqaror ruhiy holatlar vujudga kelmoqda. Bu borada, Yangi O'zbekistonimizda umuminsoniy qadriyatlar va milliy dunyoqarashimizni ildizlarini inobatga olib "Zamonaviy o'quvchi" qiyofasida tarbiyani mazmunini shakllantirib borish imkoniyatlari yaratilmoqda. Yuqori sinf o'quvchilarini kelgusi hayoti uni inson qilib ko'rsatuvchi ruhiy va ma'naviy timsolini belgilovchi psixologik tayyorgarlikning ahamiyati beqiyosdir.

Jamiyatimizda yoshlar psixik taraqqiyotida hal etish zarur bo'lgan milliy psixologik muammolar mavjudki, mazmunan ularni bartaraf etishga e'tibor berilsada, yoshlar

tarbiyasiga oid salbiy holatlar, kamchiliklar, ijtimoiy munosabatlar tizimida nizoli vaziyatlar uchrab turibdi. Ta'kidlash joizki, barcha mamlakatlarda bo'lgani kabi bizning yurtimizda yoshlarimiz orasida ham tarbiyasi og'ir va noqobil yoshlar mavjud bo'lib, jamiyatimizda ularning tarbiyasiga alohida e'tibor qaratish, ular bilan ishlash azaldan dolzarb muammolardan biri hisoblanib keladi. Ma'lumki, yoshlarning psixologik jihatdan o'sishi va rivojlanishi, hayotning hamma bosqichlarida turlicha bo'lib, ularning yosh xususiyatlari va hayot tajribalariga qarab o'zgarib boradi[1, 103]. Demak, har bir ota-ona va o'qituvchilar yoshlarga ta'lim-tarbiya berish jarayonida ularning psixologik xususiyatlarini yaxshi bilgan holda amaliy hayotda bu ishga to'g'ri yondashishlari maqsadga muvofiqdir.

Darhaqiqat, mutafakkirlarimizning fikricha, yoshlar xulqining mo'tadillikda saqlanishiga alohida e'tibor berish kerak. Bundan ikki manfaat borligi e'tirof etiladi. Birinchisi – yoshlarning psixologik holati uchun bo'lib, u yoshlikdan boshlab yaxshi xulqli bo'lib o'sadi va keyinchalik bu unga ajralmas malaka bo'lib qoladi. Ikkinchisi – uning tanasi uchundir, chunki yomon xulq turli mijoz buzilishlaridan bo'ladi. Shuningdek, agar yomon xulq odatga kirib qolsa, u mijoz buzilishini keltirib chiqaradi. Masalan, g'azab kuchli qizdiradi, qayg'u kuchli quritadi, hafsalasizlik nafsoniy quvvatni bo'shashtirib, mijozni buzadi[2, 100]. Demak, tarbiyaviy ishdagi e'tiborsizlik, salbiy muhit, ziddiyatlar, tarbiya qoida va usullariga to'g'ri amal qilmaslik, yohud yaxshi bilmaslik, ota-onalarning o'z farzandlariga doimiy ravishda qo'rslik bilan munosabatda bo'lishlari yoshlar orasida tarbiyasi “qiyin” bolalarning ortib borishiga sabab bo'lmoqda.

Psixologiyada shaxs bilan bog'liq tushunchalar ichida “Men – konsepsiya” tushunchasi alohida o'rin tutadi[3, 169]. Bundan ko'rinib turibdiki, o'quvchi-yoshlarning atrofidagi tengdoshlari bilan munosabatini belgilab beradigan o'zi haqidagi tasavvurlar to'plamidan iboratdir. Tarbiya jarayonida esa “Men – konsepsiya” yanada muhimroq ahamiyat kasb etadi, chunki o'qituvchi yoshlarga o'zi haqidagi tasavvurlardan kelib chiqib baho beradi, ularga o'zi o'zlashtirgan tajribani yetkazadi. Agar o'qituvchi ijobiy “Men – konsepsiya”ga ega bo'lsa, ya'ni unda shaxsiy to'laqonlik hissi mavjud va yetarlicha emotsional barqaror bo'lsa, bunday o'qituvchining o'quvchilar bilan munosabati faqat ijobiy timsollar asosida quriladi. O'z-o'zidan mahlumki o'qituvchining ijobiy “Men –

konsepsiya”si o‘quvchilarning shakllanishiga ijobiy tahsir ko‘rsatadi, chunki inson yoshidan qat’iy nazar o‘z faoliyatiga nisbatan ijobiy baholashga ehtiyoj sezadi, bunday munosabat va ibrat esa o‘quvchilarda ijobiy xarakter xislatlarini shakllantirishi ehtimoldan holi emas.

Yosh avlodni dunyo qarashini shakllantirishda milliy qadriyatlarimizdan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Bu borada, amalga oshirilgan ishlar bo‘yicha izlanishlarning tahlili quyidagi ayrim jihatlariga e’tibor qaratish kerakligini ko‘rsatmoqda:

yosh avlod ongiga Vatanga sodiqlik va uning taqdiri uchun daxldorlik hissini singdirishga, ularda yot g‘oya va qarashlarning salbiy ta’siriga nisbatan mafkuraviy immunitetni shakllantirishga qaratilgan chora-tadbirlarni jadallashtirish;

milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sodiqlik, diniy bag‘rikenglik va millatlararo totuvlikni mustahkamlash, shuningdek, ekstremizm, terrorizm va boshqa buzg‘unchi g‘oyalarga nisbatan murosasizlikni shakllantirish yuzasidan davlat organlari va jamoat tashkilotlarining faoliyatini oshirish;

o‘quvchi-yoshlarning bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish uchun zarur bo‘lgan madaniy-ko‘ngilochar obyektlar, maktabdan tashqari ta’lim muassasalari, shu jumladan, joylarda turli ijodiy va ta’lim to‘garaklar hamda sport seksiyalarini faoliyatini jadallashtirish;

o‘qituvchi va murabbiylarning ijtimoiy mavqei va nufuzini, ularni moddiy va ma’naviy rag‘batlantirish tizimini oshirish, yosh avlodni o‘qitish va tarbiyalash hamda ilmiy-innovatsion yaratuvchanlik dunyoqarashini shakllantirishga oid chora-tadbirlarni kuchaytirish;

yoshlarning oliy ta’lim muassasalariga qamrab olinish darajasi pastligi, yetakchi xorijiy oliy ta’lim muassasalari bilan o‘zaro hamkorlik yetarlicha yo‘lga qo‘yilmaganligi malakali kadrlarning yetishmasligiga va olib borilayotgan islohotlardan ko‘zlangan maqsadga to‘liq erishilmasligiga sabab bo‘lmoqda;

sohada qonun buzilishi holatlarining saqlanib qolayotganligi, shu jumladan, yoshlarni qo‘llab-quvvatlashga ajratilayotgan mablag‘larning maqsadli sarflanishida nazoratning yetarli darajada emasligi tizimli muammolarni yuzaga chiqarmoqda.

Zotan, mustaqillik fikr-mulohazalarda ozod, o‘z haq-huquqini yaxshi taniydigan, izlanuvchan, zamonaviy bilimga ega, Vatanga, ona zaminga sadoqatli, boqimandalikning

har qanday ko‘rinishlari o‘zi uchun or deb biladigan, o‘z kuchi va aqliga ishonib yashaydigan, o‘z shaxsiy manfaatlarini xalq, Vatan manfaatlar bilan uyg‘un holda ko‘radigan barkamol yoshlarni tarbiyalashni talab etadi.

Rus psixologi L.S.Vigotskiy bolaning psixik rivojlanishida ta‘lim va tarbiyaning yetakchilik roli bor, degan qoidani birinchi bo‘lib ilgari surdi va uni “Ta‘lim rivojlanishdan oldinda boradi va uni o‘z orqasidan ergashtirib olib boradi”, deb aniq ifodalab, beradi[4, 38]. Yuqorida bayon qilingan birinchi fikrga muvofiq ta‘lim faqat rivojlanish tomonidan erishilgan narsalardan foydalanadi. Shuning uchun aqliy jihatdan yetilish jarayoniga aralashmaslik, unga, xalaqit bermaslik, balki ta‘lim uchun imkoniyat yetilguncha chidam bilan kutib turish kerak.

O‘quvchi-yoshlar kamolotga erishgan sayin uning psixik dunyosida yangi fazilatlar va sifatlar paydo bo‘la boshlaydi, psixikasida keskin qayta qurish sodir bo‘ladi. O‘zgarishlar uning oldiga yangi talablar qo‘yadi, bu esa o‘z navbatida ko‘proq huquq va erk berilishini, eng avvalo mustaqil qarorga kelish va o‘z xulq-atvorini maqbul deb hisoblab amalga oshirishni taqozo qiladi. Psixik takomillashish, kamolotga intilish, nisbiy barqororlik o‘smirlik davrinig eng muhim xususiyatlari hisoblanadi[5,136]. Shu jumdan, o‘smirlik yoshidanoq “O‘qish-zakovat kaliti” shioriga amal qilish va fidoyilik ko‘rsatish zarur.

Qolaversa, yoshlarda o‘z-o‘zini anglashning tarkib topishi asosida shaxsga xos bo‘lgan yaxshi fazilatlarni o‘zlarida paydo qilish masalasi tug‘iladi. Yoshlar ko‘pincha o‘z harakatlarida faqat katta yoshdagi kishilarga yoki o‘rtoqlariga taqlid qilibgina qolmay, balki har bir ishni o‘z xohlaganlaricha qilishga, mustaqillikka, boshqalarga o‘xshamaslikka intiladilar[6,383]. Albatta, bu davrda ham bolalarda mustaqillikni uyg‘otish va uni qo‘llab-quvvatlash bilan birga pedagoglar bola shaxsining tarkib topishi jarayonida ularni doim yo‘lga solib turishlari kerak bo‘ladi. Lekin tarbiyachilik bunda yoshlarning o‘z ijodiy faoliyatlarini, tashabbuslarini ustalik bilan yo‘lga sola bilishlari va ularning o‘z oldilariga qo‘ygan maqsadlariga erishishda ko‘rsatayotgan o‘rinli qat‘iyatliklarini bo‘g‘ib qo‘ymasliklari lozim. Aniqrog‘i, yoshlardagi faollik va mustaqillikka bo‘lgan intilishini tegishli ravishda izga solmoq kerak.

Yoshlarga ilm-fan hamda kasb-hunarni yoshligidan ongiga singdirib borishimiz kerakki, zero u ulg‘ayganda buning foydasi hamda berilagan tarbiyaning to‘g‘riligini ongli ravishta

tushunib yetsin. Agar shunday qila olsak u o‘qishni o‘zi anglab yetadi, boshini kitobdan ko‘tarmaydi, unga hech qanday kompyuter o‘yinlari-yu mobil telefonlarning keragi bo‘lmaydi. Uni o‘qishga majburlab, nasihat qilish kerak bo‘lmaydi.

Xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkinki, mamlakatimizda olib borilayotgan islohotlar negizida yoshlar va uning ta’lim-tarbiya jarayoniga munosabatlar tizimini o‘rganish hamda tahlil qilish masalasi muhim o‘rin tutadi. Ta’limning dastlabki bosqichlarida, yoshlarning ta’lim va tarbiya jarayoniga birdaniga moslashishi qiyinligini inobatga olib, ularga ta’sir etuvchi barcha ijtimoiy – psixologik omillarni batafsil o‘rganish hamda shu asosda har bir o‘quvchi hamda o‘quvchilar guruhi bilan olib boriladigan tarbiyaviy ishlar rejasini tuzish maqsadga muvofiqdir. Demak, yoshlarning ta’lim va tarbiya faolligiga bo‘lgan munosabatlarini o‘rganmay turib ularga psixologik ijobiy ta’sir etib bo‘lmaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mamtaliyeva M., Tarbiya jarayoniga psixologik yondashuv. T.: 2022. – 103 b.
2. Irisov A., Abu Ali ibn Sino. T.: 1980. – 100 b.
3. G‘oziyev E., Sotsial psixologiya. “Noshir” nashriyoti, 2012, 169 b.
4. Davletshin M., (2002). Umumiy psixologiya. TDPU, 38 b.
5. G‘oziyev E., “Psixologiya”. Toshkent., 1994 y. 136 b.
6. Ivanov P.I., Zufarova M.E. “Umumiy psixologiya”. T. – “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati” nashriyoti, 2008 y. 383 b.